

**ПРО ЕЛЕМЕНТИ МІФІЧНОГО В КОНСТРУЮВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
(НА ПРИКЛАДІ ПУБЛІЦИСТИКИ М. КОСТОМАРОВА ТА Д. ДОНЦОВА)**

В.О. Артюх

В статті розглядається питання про присутність архаїчних елементів в модерних варіантах української національної ідентичності. Ця проблема розглядається на прикладі формування авторських моделей історичної пам'яті Миколою Костомаровим та Дмитром Донцовим. Доводиться, що в їх конструкціях наявні такі архаїчні елементи як сакралізація та архетипове сприйняття минулого, міфічна модель часу.

Початки формування проекту української модерної нації пов'язують, звичайно, з другим «національним відродженням» (кінець XVIII – поч. XIX ст.). При цьому витоки такого типу політичної (а на наше переконання і етнічної) спільноти як нація, зумовлюються якісно новим рівнем самоусвідомлення індивідами своєї національної належності. На відміну від, скажімо, племінної самосвідомості, що формувалась і функціонувала спонтанно, самосвідомість нації має своє «авторство»: вона формується креативною силою – групами заангажованих інтелектуалів і вже потім привноситься у масову свідомість. Отже, індивід, який ідентифікує себе з нацією через визнання своїми, рідними певної території (батьківщини), історичної пам'яті, мови, її культури та самоназви перебуває в обрії національної ідентичності вже наперед кимсь створеної.

При цьому потрібно мати на увазі, що популярна в середовищі націологів-модерністів ідея «вигадування» націй при допомозі ідеології націоналізму якщо і має право на існування, то лише за умови, коли не відкидається спадкоємний зв'язок між даною модерною ідентичністю та домодерними її ідентифікаторами через механізм традиції. Наприклад, коли твердиться про формування інтелектуалами - «будителями» первинного комплексу ідей, що стануть пізніше масовими способами національного самоусвідомлення не через вигадання, а через переосмислення, а значить і переконструювання вже існуючих можливостей традиційних релігійних вірувань, фольклору, історії, літератури. Тобто «будителі» конструюють національну ідентичність із уже наявного «матеріалу», перекомпоновуючи його у потрібному напрямку. А це означає, що модерна національна ідентичність є результатом деяких елементів попередньо накопиченого етнічного досвіду як на рівні змісту так і на рівні його форми; перериву традиції не відбувається. Принаймні ця теза, як нам видається, вірна для випадку із формуванням української національної ідентичності.

Мета цієї статті – показати, що такі елементи міфічної структури як сакральне та архетипове сприйняття дійсності характеризують не лише традиційні способи домодерної етнічної ідентифікації, але працюють і на рівні конструювання національної пам'яті як складової ідентичності нації. При цьому, ці архаїчні способи ми розглянемо на прикладі робіт двох діаметрально протилежних представників українського націоналізму (націоналізм тут розуміється нами в широкому значенні цього слова як почуття й усвідомлення належності до нації), які уособлюють своєю творчістю, насамперед, *різні етапи* у становленні ідеї української національної ідентичності – Миколи Костомарова (1817-1885) та Дмитра Донцова (1883-1973), підтверджуючи тим самим ідею спадкоємності між національними та донаціональними способами ідентифікації.

I

У цьому зв'язку значний інтерес становить варіант конструювання історичної пам'яті репрезентований ідеологами Кирило-Мефодіївського братства (1845-1847) і, в першу чергу, Миколою Костомаровим, визначним російським і українським істориком. Мова йде про програмний документ цього товариства написаний ним –

«Закон Божий (Книга буття українського народу)» (1846 р.). Аналіз документу дозволяє зафіксувати досить архаїчні (міфічні) моделі самоусвідомлення, що були запропоновані для масового вжитку. Відразу наголосимо, що у даному випадку під міфом ми будемо розуміти не зміст певної оповіді, а спосіб організації мовного матеріалу; це, швидше, формальний інваріант, який вперше був зафіксований дослідниками при аналізі архаїчних міфів і потім через метод аналогії помічений і в інших феноменах більш пізньої і сучасної культури.

Почати треба з того, що сам стиль викладу думок у «Книзі буття» копіює стиль Біблії. І таке наслідування було свідомим, що пізніше підтвердив і сам автор у своїй «Автобіографії»: «Я написав невеличке сочинення о славянской федерации, – зазначав він, – старался усвоить по слогу библейский тон» [1, 481]. Тобто мова йшла про свідоме використання ефективного способу організації матеріалу для підсилення його пропагандистської дієвості.

У «Книзі буття» викладена усталена християнська схема історичного процесу, що вперше була застосована на вітчизняному ґрунті ще у «Повісті врем'яних літ». У перший руський літопис ця схема, у свою чергу, була запозичена із «Хроніки» візантійця Георгія Амартола. За цією схемою світ і людину сотворив Бог. Усі сучасні народи походять від трьох синів Ноевих – Сима, Хама і Яфета. Далі у Костомарова викладена біблійна історія єврейського народу, на який зійшла благодать Божа, потім грецького та римського. Всі ці народи були покарані за гординю – вони забули, що єдиним царем на землі може бути лише цар небесний, і почали вибирати царів із людей. Потім у Костомарова виділяється етап, пов'язаний із життям Ісуса Христа, та прославляються християнські моральні цінності. Але знову ж таки царі, пани та вчені зіпсували правду Божу і «свободу християнську». Після цього моменту стверджується, що благодать Божа сходить і на такі народи як романський, німецький та слов'янський – «А племєно слов'янське – то найменший брат у сім'ї Яфетовій» [2, 21]. Цим останнім твердженням слов'янство вводиться в межі біблійної моделі історичного процесу.

Костомаров твердив про одвічний монотеїзм слов'янського племені («і кланялись слов'яне одному Богу-вседержителю, ще його й не знаючи»), але тільки зв'язавши себе з християнством, слов'янське плем'я змогло розпочати свою власну історію. Тут історія слов'янства переноситься на рівень ідеалізованого сприйняття. Власне, слов'янство уявляється автору як стан суспільно недиференційованого та безгрішного існування. Лихо, на думку Костомарова, почалося із проникнення іншонаціонального елемента у слов'янське «тіло». І далі ідеолог кирило-мефодіївців малює картину «Золотого віку», в якому вже був реалізований ідеал рівності, коли «королі були в їх вибрані урядники і не чванились перед народом, а обідали із самим простим чоловіком за рівню, і самі землю орали» [2, 22]. Ось цю ідилію і зруйнували «німці».

Не тільки початки, але і вся подальша історія слов'янства рухається в межах волі Божої. Слов'янський народ був покараний Богом набагато більше, ніж інші народи. Та в карі і надія на величне майбутнє – «кому дано більше, з того більше і зищеться» [2, 22].

Український народ є складовою частиною слов'янського племені, і його історія у цьому творі Костомарова також розгортається у межах сакральної моделі. Весь подальший виклад Костомаровим минулого українського народу – це символічний образ, що рухається у площині, паралельній науково-історичному поясненню. Хоча, реконструюючи текст, і можна зробити висновок, що історія українського народу розпочалась у XIV столітті, після входження українських земель до складу Великого князівства Литовського, але хронологічна прив'язка тут не головне. Більша частина ж подальшого тексту присвячується козацькій епосі. І знову ж таки ця епоха розглядається Костомаровим як стан «ідеальної спільноти» (послугуючись термінологією Г.Грабовича), в яку ворожа «соціальна структура» привноситься іззовні – з Польщі та Московії.

Український народ доби Козаччини зображується як замкнена єдність, «тіло», якому відповідає певний «національний дух» і якому надаються однозначно позитивні характеристики. Так, козацьке середовище складається виключно із «братів», рівних в усьому між собою. Завдання для українського народу, визначене Богом, полягає у тому, щоб тримати «чистоту християнську», обороняти «віру святу» і визволити ближніх із неволі [2, 24]. Перебування у козацькому стані асоціюється виключно із такими чеснотами як «воля» і «рівність» [2, 25].

Як можна припустити, реалізація сенсу буття українського народу в історії полягає, за Костомаровим, у досягненні стану безпосередньої єдності з Богом, із сферою сакрального. І, незважаючи на те, що Україна постійно доводить свою відданість Богу («держалась закону Божого», «щиро молилась Богу»), зреалізувати бажаний стан заважає знову ж таки постійне проникнення іншомовного елемента в українське «тіло» – німців, «москалів», «жидів», «ляхів» як представників чужих націй та царів і панів як представників вищих соціально-майнових прошарків. У *«Законі Божому»* зустрічається цікаве виведення соціально-класового іншомовного зла із національного та заперечується причетність до трагічних колізій тогочасного життя слов'янського духу, коли говориться, що «цар і панство не слов'янським духом створено, а німецьким або татарським. І тепер в Росії хоч і є деспот-цар, однак він не слов'янин, а німець, тим і урядники у нього німці; отого і пани хоч і єсть в Росії, та вони швидко перетворюються або на німця, або у француза...» [2, 28-29]. Саме цей іншомовний елемент, що представляє чужий і ворожий Україні світ, постійно виводить її за межі ідеального, іконічного та несуперечливого стану буття, вкидаючи у трагічну реальність. Отже, пояснення реалій – зараз Україна доведена майже до повної загибелі – відбувається як бачимо через вказівку на міфічний, посуті, причинний зв'язок.

Сприйняття України Костомаровим у межах дихотомії «своє чисте» – «чуже зле і вороже» може підтвердити і наступний уривок програмного документа: «Не пропала вона (Україна – В.А.), бо вона знати не хотіла ні царя, ні пихи, а хоч і був цар, та чужий, і хоч були пани, та чужі; а хоч з української крові були ті виродки, однак не псували своїми губами мерзеними української мови і самі себе не називали українцями, а істий українець, хоч був він простого, хоч панського роду, тепер повинен не любити ні царя, ні пана, а повинен любити і пам'ятати єдиного Бога Ісуса Христа, царя і пана над небом і землею. Так воно було прежде, так і тепер зосталось» [2, 28]. У цій цитаті знову ж таки відтворюється уявлення про, те що українська чистота набувається через зв'язок із світом сакрального. До міфічної проєкції української історії на сферу сакрального відноситься також і антропоморфізація образу України. Україна у Костомарова зображується як фізичне тіло, наприклад, коли він пише: «Лежить у могилі Україна, але не вмерла». Далі говориться, що вона своїм голосом збудить всю Слов'янщину, а Польща для України є сестрою. Звичайно, ми розуміємо, що така антропоморфізація є не більше, ніж метафоричний образ, а в міфі ніяких перенесень не буває, тут образ прямо відображає деякий елемент реальності і навіть злитий з ним, але в поєднанні з іншими характеристиками міфічності, які притаманні цій роботі навіть у такій метафоризації можна помітити спільні моменти з автентичним міфом.

Постійний зв'язок України із світом сакрального, перебування сакральної сутності в українському «духові», що і визначає специфіку поведінки українського народу в історії, дозволяє претендувати Україні на виконання нею месіанських функцій у колі інших слов'янських народів. Тут варто нагадати, що політичним ідеалом кирило-мефодіївців було нове об'єднання слов'янських народів у загальнослов'янській федерації. У Костомарова, мабуть, під впливом Адама Міцкевича Україна повинна була стати не просто рівноправною складовою федерації, але зразком, «наріжним каменем» (Євангеліє від Луки 20:17) для цього нового союзу. Або як він писав: «І встане Україна із своєї могили, і знову озветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина, і не позостанеться

ні царя, ні цесаревича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні кріпака, ні холопа – ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні у хоруган, ні у сербів, ні у болгар» [2, 30].

Справжня свобода, на думку ідеолога кирило-мефодіївців (і тут він цитує II Послання до Коринтян 3:17), можлива лише у вірі Христовій [2, 21], тобто наявність свободи також зумовлена сакральним світом. Перебування України у сфері впливу сакральних сил створює можливість володіння нею цією свободою, яку українці осягли вже раніше за «ляхів» та «москалів». Тому, як можна зробити висновок, Україна, «яка лежить у могилі», але «ще не вмерла», голосом (чисто міфічна процедура, якщо сприймати цей вислів не як іносказання і не на рівні віри у це твердження, а на рівні образу) може передати цю свободу іншим слов'янським народам. За Костомаровим, від цього голосу, в якому звучала сила свободи, постала польська конституція 3 травня 1791 року («і одізвався він, той голос України в Польщі, коли 3 мая постановили поляки, щоб не було панів і всі були рівні в Речі Посполитій» [2, 23]), цей же голос свободи з України викликав і декабристське повстання 1825 року в Росії. Таким чином, постає величний міфічний образ України, яка вже будучи напівмертвою, перебуваючи в домовині, підводиться і своїм голосом об'єднує народи «в союзі слов'янським», воскрешаючи водночас через цей акт творчості і себе.

Тепер можна зробити деякі висновки. Значення роботи Костомарова «*Закон Божий*» у формуванні особного варіанту історичної пам'яті як елемента національної ідентифікації для широкого народного загалу полягає в тому, що в умовах панування таких колонізаторських схем історії, які не передбачали існування України в минулому як культурної та політичної одиниці, він відкрив її там як окрему від Московії та Речі Посполитої самість. Виокремивши Україну в минулому, цей відомий історик тим самим об'єктивно дав їй «прописку» на існування і в сучасності, оформивши на рівні національної ідеології бажаним ідеалом. Стверджуючи сакральність українського світу, Костомаров своїми ідеями розколов транснаціональну «уявлену спільноту», яка послідовно витворювалась російською теократією впродовж майже двох століть після Переяславської Ради. Але не потрібно модернізувати, перебільшуючи сепаратистські нахили Костомарова на рівні його власних переконань. Він обороняв історичні права «малоросійського» народу в основному на підставі козацької демократичної спадщини, але в межах «общерусской» моделі історичного процесу. Достатньо прочитати такі його статті як «*Две русские народности*»² чи «*Украинофильство*», щоб зрозуміти, що максимум його бажань – це ствердження етнокультурного українського партикулятивізму в межах російської політичної нації.

У «Законі Божому» Костомарова історія української нації рухається всередині християнської моделі історичного процесу. Відійшовши від наукового підходу до

² Для прикладу процитуємо закінчення цієї статті, що була вперше опублікована в журналі «Основа» за 1861 рік у №3: «От этого-то, в настоящее время, между нами и Поляками не может быть такой обмены, такого соединения и братства, как с Великоруссами. Последние по характеру противоположны нам, но именно это и служит ручательством необходимости этой связи: у Великоруссов есть то, чего у нас нет, а мы со своей стороны можем наполнить пробелы в их народности. Малоруссы сознавали и сознают неизбежность и неразрывность связи с Великоруссами потому, что последние способны столько же, сколько мы неспособны, к организации, к поддержке общественного тела и правильности его отправления; со своей стороны мы не останемся лишними для нравственной цивилизации Великоруссов; доказательством может служить то, что добрый Великорусс как только заедет к нашему народу, непременно нас полюбит и получит симпатию к Малорусскому народу; он найдет в нем те живительные начала поэзии, которые мало судили развить Великоруссам круглые обстоятельства прежде их истории. Поляки ничего от нас не получают, ибо их коренные свойства одинаковы с нашими, но мы также не можем ничего от них заимствовать, кроме панства, а это панство – убивает нашу народность...» [3, 71].

сприйняття історичного минулого (мабуть через пропагандистський характер роботи), поділивши світ на символічному рівні на свій та чужий, надавши першому лише позитивних характеристик чистоти і справжності, зв'язавши цей останній світ, з одного боку, зі світом сакрального, а з іншого – з Україною, – Костомаров тим самим увійшов у межі міфічного сприйняття історії української нації. А це означає, що на рівні *способу ідентифікації* цей образ українського минулого є аналогічним донаціональним рівням етнічної ідентифікації.

II

Погляди на призначення української нації, спосіб формування її національної пам'яті у ідеолога інтегрального (точніше «чинного», «вольового») націоналізму Дмитра Донцова діаметрально протилежні поглядам Костомарова. Здобуття своєї національної держави є для нього найвищою метою існування українського народу в часі. Але, як буде показано далі, у донцовській конструкції українського минулого («воскресінні духу нашої давнини») міфічні елементи займають не менш вагоме місце, ніж у його попередника.

Тезово специфіку розуміння історичного процесу Донцовим можна сформулювати так. Не марксистський клас, а нація є первинною соціальною одиницею історичного процесу. Історія людства є боротьбою націй, культур, рас, у якій перемагає сильніша. Нація ж, у свою чергу, поділяється на ініціативну меншість (еліту) та пасивний натовп (масу). Якраз через творче насильство активної меншості спочатку в межах нації над пасивною більшістю, а потім і над іншими націями здійснюється рух історії. «Активна меншість є суспільнотворчою силою, чи то будуть «варяги», чи конкістадори, чи певна кляса, що репрезентує націю, чи нація, що репрезентує їх «союз», чи горстка підбурювачів – скрізь меншість... Творче насильство як «що», ініціативна меншість як «хто» - ось підстава майже всякого суспільного процесу, спосіб, яким перемагає нова ідея» [4, 388], – писав Донцов у своїй головній роботі *«Націоналізм»* (1926).

Творча меншість має принципово інше світовідчуття, ніж пасивна більшість. Зоологічна воля до життя, до влади, до експансії – ось риси психіки еліти. Звідсіля сліпа віра, фанатизм та аморальність як головні практичні вимоги для послідовників цієї ідеології. Донцовський вольовий (чинний) націоналізм – це ідеологічна доктрина, що базується на принципово ірраціональних началах. Тут потрібно зауважити, що розуміння Донцовим категорії волі як основоположної для своєї доктрини є вельми специфічним. Воля для нього – це феномен інстинктивний, неусвідомлюваний. Це воля до життя «без санкцій, без оправдання, без умовивудання». У даному випадку цікавою видається думка українського історика Івана Лисяка-Рудницького, який, спираючись на теорію К.Г.Юнга, твердив, що феномен волі обов'язково включає «елемент раціональної рефлексії, морального рішення, вільного вибору між альтернативами» [5, 401]. Він вважав, що головною помилкою волюнтаристського вчення Донцова є «затерта різниця між свідомо і несвідомо зумовленими проявами психічної енергії» [5, 402]. Але вся справа в тому, що Донцов у даному випадку просто копіює ідеї А.Шопенгауера і цього не врахував у своїй критиці Лисяк-Рудницький.

Ідучи за О.Шпенглером, Донцов визначає місце України в колі цивілізацій. Тут його симпатії однозначні на боці Заходу, а не Росії. Все, що було величного в українській культурі, оригінального і здорового, «передираючися через російський намул, веслувало ad fontes західної культури: Шевченко, Коцюбинський, Леся Українка, Зеров, Черемшина, Рильський, Хвильовий» [6, 19].

У відомих своїх працях *«Де шукати наших історичних традицій»* (1938) та *«Дух нашої давнини»* (1944) Донцов намагався вибудувати новий варіант ідеології традиціоналізму, який ґрунтувався б не на цінностях традиційно-аграрного суспільства, але такого, що послуговується останніми зразками європейської філософської думки (йдеться про Шопенгауера, «філософію життя», Х.Ортегу-і-

Гасета). Відкриття можливостей міфу при конструюванні політичних ідеологій, започатковане Ф.Ніцше та Ж.Сорелем, захопило і Донцова. Присутність міфу в ідеології «чинного» націоналізму полягає насамперед у *неусвідомленому* наслідуванні форм міфічного мислення; тобто коли ми говоримо про цей рівень міфу у Донцова, то маємо на увазі, насамперед, як уже зазначалося у випадку з Костомаровим, певний спосіб організації подій минулого за архаїчними схемами світосприйняття. І хоча «міфізм» у Донцова як схема, форма реально існує в межах ідеологічної свідомості, але він вказує на об'єктивне існування постійних глибинних міфічних архетипів, без яких світ національного буття був би неможливим.

Донцов суто раціональним чином, доказово, сприймає минуле України, холодно-логічно доводячи необхідність «фанатизму», «сліпої віри» у «волінні нації до свого самоствердження», не впадаючи при цьому ні в яку екстатичність. Тобто сприйняття минулого Донцовим є не безпосередньо-міфічним, воно вже опосередковане (опрацьоване) його рефлексією. І тому перетлумачений образ української історії в ідеологічних категоріях призначений був для широких мас із розрахунком, мабуть, на те, що на неусвідомленому рівні у сприймаючої сторони вже існує певна «міфічна потреба». Тому, виходячи із відсутності спонтанного сприйняття і переживання української історії, із свідомого формування образу минулого для досягнення чіткої мети (самостійна Українська держава), цей рівень міфу у Донцова може бути віднесений лише до вторинних міфів, тобто міфології. Міфологія, на відміну від автентичного міфу, є зібранням міфів, уже підданих рефлексії, і тому придатною для використання в певних партикулярних інтересах.

Вихідна позиція у сприйнятті Донцовим українського минулого – визнання ієрархічного стану суспільства як єдино можливого для «нормального» розвитку української нації. На чолі такого ієрархізованого суспільства повинна стояти каста «луччих людей». Всю історію України він і розглядає крізь призму цієї опозиції «еліта»-«маса». Донцов пояснює своє розуміння вищої касты так: «Під кастою розумію тут не щось подібне до замкнених каст Індії, лише щось інше. Під правлячою кастою, під «аристократією» розумію щось подібне до Ордену, окрему положенням у суспільстві й духом верству «луччих людей», як їх звала наша старовина, верству, яка поповнювалася б вихідцями з усіх станів суспільства на підставі суворого добору ліпших, а з другої сторони суворим перецідженням, «чисткою» охороняла б свою духовну й моральну вищість і чистість, свою форму й силу» [7, с. 7]. Виходячи із волюнтаристських засад своєї ідеології, Донцов намагається вольовим чином *організувати* все буття українського світу, включаючи його минуле, і поставити на службу ідеології чинного націоналізму. Спроба підкорення минулого якраз і полягає в розповсюдженні жорсткої схеми кастовості на всю історію України.

Міфічність конструювання нового розуміння історії Донцовим виявляється в тому, що фактично для нього історія існує як історія зразків для оволодіння такою неприхильною для української нації тогочасною дійсністю. Найважливішим серед таких зразків (архетипів) і є архетип кастовості, який Донцов втілює в певних подіях чи історичних діячах. Кастовість – це сконструйований Донцовим архетип, який для української історії є «наскрізною, інваріантною структурою» (С.Кримський), а тому він може бути вживленим і у минуле. Значення архетипового сприйняття минулого добре розкрито Томасом Манном, якого схвально цитує угорський філолог-класик Карл Керенї. Він писав: «Архаический человек... перед тем, как что либо делать, делает шаг назад подобно тореадору, который ищет равновесие, чтобы вернее нанести смертельный удар. Он ищет пример в прошлом и погружается в него (в прошлое), как в водолазный колокол, чтобы затем нырнуть – защищенным и преображенным – в проблемы настоящего» [8, 15]. За цією ж аналогією підходить до історії і Донцов. Саме в архетипі кастовості втілена *національна сутність*, тому він перестає бути прив'язаним до якоїсь певної часової точки і його дія розповсюджується на всі періоди української історії, визначаючи їх. У самого

Донцова така позачасова національна сутність мала назву «дух нашої давнини», про необхідність воскресіння якої він постійно наголошував. Результатом процесу переосмислення українського минулого, через «вживлення» в його «тіло» архетипу кастовості стає таке минуле, яке вже може бути засобом реалізації ідеологічних настанов «чинного» націоналізму в сьогоденні.

Архетип кастовості вписується в модель часу, яка близька до моделі архаїчного міфу. Міфічна модель часу передбачає виділення в минулому епохи сакрального Першочасу та відтворення присутності цього Першочасу у сучасності³. Такий Першочас є «справжнім», «дійсним» часом, що творить у собі всі ті архетипи, до яких в наступні періоди української історії буде постійно повертатись національна свідомість. Знання первинної історії українського етносу сприймається як повернення до першооснов національного буття, як вихід за межі емпіричного, мирського (погіршеного) варіанту часу. Функція повернення до першооснов є досить дієвим засобом забезпечення підйому «приспаного» національного духу. Повертаючись до «абсолютного начала» Першочасу, яке було вмістилищем всього творчого, нація, омиваючись у «водах вічності», ніби починає творити себе наново, переходить на якісно новий рівень своєї історії. Тому володіння своїм минулим, на думку національних ідеологів, надає сили для впливу на сьогодення. І, навпаки, щоб оволодіти сьогодішньою ситуацією в національній сфері, потрібно знати історію походження нації. Хто володіє знанням національного походження, той (за аналогією до архаїчних міфів) володіє долею нації.

Час Донцового образу українського минулого, принаймні так як він представлений у *«Дусі нашої давнини»*, ділиться досить виразно на три відтинки. *Перший* відтинку характеризується пануванням кастових відносин або, як писав Донцов, «вся наша історія аж до половини 19 віку свідчить, що ідея ієрархічності, кастового укладу суспільності була незрушимим правилом нашого національного життя» [7, 77]. Початки ієрархізованого суспільства в Україні Донцов, з посиланнями на археолога Щербаківського, відносить до III тис. до н. е., пов'язуючи їх з приходом кочівників-номадів на нашу землю. Далі правління аристократії поширюється в часи Київської Русі, польсько-литовської доби і, врешті, сягає часів козаччини. Архетип кастовості на цьому відтинку часу виступає у чистому вигляді і втілюється він у таких діячах української історії як князі Олег, Володимир, Ярослав Мудрий, магнат К.Острозький, в козацьких ватажках Байді-Вишневецькому та Б. Хмельницькому, філософі Г. Сковороді. Таким чином, історичні особи перетворюються у зразкових героїв, носіїв лише аристократичних чеснот. Стану правлячої верстви, за Донцовим, притаманні такі чесноти як «героїзм, непотурання злу, віра в своє високе післанництво, відданість справі, поняття чести, фанатизм на службі ідеї, відвага стояти і власти при своїм ідеалі» [7, 17]. Саме українська аристократія є носієм традиційно-національного духу і тому її занепад приводить до занепаду (до стану бездержавності) всієї української нації. Отже, цей перший відтинку аналогічний міфічному Першочасу – зразковій епосі для наступних періодів. Це своєрідний «Золотий вік» української історії, якщо далі проводити аналогію з добою архаїки.

³ Справжній характер міфічного буття виявляється лише тоді, коли воно виступає як буття походження. Відомий німецький філософ-неокантіанець Ернст Кассіерер на цю особливість міфу вказав так: «Миф не знает другого способа объяснения, чем обращение к далекому прошлому и выведение современного состояния физического и человеческого мира из первобытного положения вещей» [9, 579]. Таким чином минуле в міфі абсолютизується. Це і приводить до зникнення відчуття часової протяжності в певні моменти його сприйняття. У міфі існує культ певних часових відтинків, що виконують функції міфічного Першочасу. З точки зору міфосвідомості реальність є реальністю остільки, оскільки вона позначена. У первинний хаос привноситься якась точка, яка є початком структури. А це вже щось певне, що протистоїть непевному, тобто основний сенс міфу – перетворення хаосу в космос – знаходить тоді своє підтвердження. Одним із таких парадигмальних відтинків часу (точкою порядку) для історичної пам'яті виступає час творення етносу (нації).

Наступний, *другий* відтинок часу, який можна виділити, пов'язується у Донцова із втратою українською нацією верстви «луччих людей», занепадом системи моральних цінностей, які відображають світобачення вищої касты. Стан бездержавності – це кара українському народу за відхід від законів кастового (ідеального) суспільства, це темні часи, в яких архетип не діє. «За моральним упадком еліти, слідує, як його тінь, заслужена кара нації» [7, 23]. Тут у Донцова також відбувається уподібнення міфічній моделі поведінки, де забуття того, що сталося в ідеальні первісні часи розглядається як головна перепона для пізнання, а, отже, і для порятунку української нації. Носіями архетипу кастовості в цей темний період історії є не вся правляча верства, а лише окремі носії ідеалів вищої касты – І. Котляревський, Т. Шевченко, М. Максимович.

Виродження козацької аристократії пов'язується Донцовим із прийняттям нею цінностей демократичного суспільства – культу приватного життя, матеріалізму, особистого блага, чуттєвих насолод. «Так спустошила і загинула й козацька держава, коли нагорі, серед правлячих опинилися люди з душею Шевченкових «свинопасів» [7, 32], – підсумовує ідеолог інтегрального націоналізму. Тому, не дивно, що місце «змужченої» касты пізніше зайняли чужинці – росіяни та більшовики. Українська інтелігенція також підтримала плебейські цінності «людини-маси», а тому й не стала новою елітою, яка б могла виконати свою місію і вивести Україну в коло великих націй.

Нарешті, останній, *третій*, відтинок часу української історії пов'язується Донцовим із поверненням аристократичної верстви в структуру українського суспільства. Кастову структуру потрібно відновити, ідеал повторити і тоді відбудеться повернення до величних епох української історії. І як би там не було, але сучасність обов'язково повинна отримати «санкцію» на існування від досконалих часів минувшини. Надії на відновлення самостійності української нації пов'язуються Донцовим із початком Другої світової війни, яка відродить тип людини аристократичного світовідчуття. Ця активна верства врешті-решт об'єднає інертну масу в українську націю. А такі книги як «*Дух нашої давнини*», на думку автора, виконують функцію передавача забутих аристократичних традицій сучасним поколінням майбутньої правлячої еліти, вони «воскрешають» правильну давнину. Отже, «хто хоче воскресити давнину, той мусить воскресити її чесноти і створити касту подібну її касті, як створили козаки касту подібну стародружинницькій касті старого Києва» [7, 322].

У Донцова ми зустрічаємо і *свідоме* використання міфів для підсилення дієвості своєї ідеологічної доктрини, у даному випадку давньоіндійських. Мова йде про буквально запозичення у ще одного ідеолога елітаризму – іспанського філософа Х. Ортеги-і-Гасета (есе «*Безхребетна Іспанія*») – міфу про чергування двох діб в історії – «кітри» і «калі»⁴. Зміст міфу зводиться до того, що існують епохи гармонійні і хаотичні. В ненормальну добу «калі» занепадає кастовий порядок у суспільстві тому, що бог Брама запав у сон. При занепаді до влади приходять голода, «шудри». Інший бог – «Вішну, прибравши постать страшного бога Шіви в цей час, нищить існуючі форми й несе з собою царство анархії й руїни. Сумерк богів, який тягнеться, доки не прокидається Брама, який посилає того самого – тепер вже радісного бога в постаті

⁴ Для порівняння цей уривок із есе Ортеги-і-Гасета у перекладі українською мовою звучить так: «Історії властиве безперервне й послідовне чергування двох класів епох – епох формування аристократій, а водночас і суспільства, та епох занепаду цих аристократій, а водночас і розкладу суспільства. В індійських пуранах вони називаються епохою Кітра і епохою Калі, які в постійному ритмі змінюють одна одну. В епохи Калі кастовий устрій занепадає, шудри, тобто нижчі, вивищуються, оскільки Брахма засинає. Тоді Вішну прибирає жакливі подобу Шіви і руйнує існуючі форми – над видноколом сіється мертвотне світло присмерку богів. Врешті-решт Брахма прокидається і в поличчі Вішну, доброго бога, заново створює Космос. Заповідається нова епоха – Кітра» [10, 176].

спаса – того самого Вішну, запровадити наново кастовий лад, приборкати людей «калі». Доба «кітра» починається знов» [7, 308].

Отже, говорячи про міфічні способи сприйняття Донцовим української історії, відзначимо, що історію він розуміє як суму зразків, прикладів, що виникли в ідеалізовані часи величі української нації, і які повинні зреалізуватись в «зіпсованій» сучасності. Шукаючи причин тих бід, що спіткали українську націю, Донцов бачить їх у падінні архетипового кастового устрою. Присутність давнини в сучасності як зразка, за яким ця сучасність повинна бути організована і засвідчує аналогічність Донцової схеми української історії деяким елементам структури архаїчного міфу (міфічній моделі часу).

Таке відверте перекомбінування смислів історії відносно вже сформованої народницької моделі українського минулого сприймалось (насамперед, тими, хто зв'язав себе з народницькою традицією) як відступ від *спонтанності* як основної ознаки національної традиції. Українська державницька ідея, на думку Донцова, «може бути збудована лише на засаді перекреслення інтернаціоналістичних доктрин і матеріалізму і на повороті до Духа нашої давнини, до Духа традиціоналізму» [7, 325]. Але якщо таке бачення Донцовим минулого України і можна назвати традиціоналізмом, то з поправкою, що це – *сконструйований* традиціоналізм. По відношенню до світу первинної традиції як «дорефлексивної суспільної організації» він є лише її імітацією; це, швидше, *свідоме* використання подій минулого для обґрунтування претензій ідеології «чинного» націоналізму у сьогоденні. Така конструкція привноситься у масову свідомість, де передбачається, що в її межах вона вже буде функціонувати спонтанно. Між іншим, добре зрозумівши цей відхід від основоположних методологічних принципів історизму, закид Донцову у розриві з українським «грунтом», «з живою українською стихією» [11, 68] цілком справедливо зробив відомий український мовознавець і культуролог Юрій Шевельов (Шерех). Для нього розуміння Донцовим минулого України є свідченням «браку традиціоналізму» [11, 66].

Якщо, відповідно до принципу історизму, існує унікальне минуле, незалежне від пізнаючого суб'єкта, яке може бути більш-менш адекватно пізнаним лише виходячи із відповідного *тогочасного* історичного контексту, то українська модель минулого, що належить Донцову має досить виразну *антиісторичну* тенденцію. Справді, архетип кастовості, що пронизує історію України зовсім не сприяє розумінню унікальності («разовості») тієї чи іншої історичної епохи чи біографії окремої історичної особи. Тому архетипове (позачасове) сприйняття минулого, незалежно від того чи притаманне воно архаїчному міфу, чи народній культурі, а чи ідеологічним побудовам Донцова задіює найвищу можливість авторитету, яку може надати минуле сучасності – це авторитет вічності.

Отже, модель минулого України, репрезентована Донцовим являє собою зразок свідомого конструювання уявлень про традиційні форми державного існування в межах ідеологічного дискурсу, які реалізуються через повернення архетипу кастовості (елітарності) із минулого в сучасність. Така схема є відверто телеологічною. Вона працює на реалізацію однієї мети – відірвати українську історію від російської ідеї «окраїнності» та польської «кресовості» і, «центрувавши» Україну на рівні держави, ствердити її самодостатню сутність. Тоді вже з точки зору такого «центру» російський чи польський фактори не обумовлюють українське минуле, а виступають лише маргінальним моментом української історії.

Таким чином, міфічні елементи, які помічаються нами при вивченні специфіки конструювання Костомаровим і Донцовим авторських моделей національної історії виконують досить важливі функції. Насамперед, вони легітимізують українську історію через, як у випадку з Костомаровим, співвіднесення певних історичних подій з позачасовою точкою сакрального (трансцендентного) або ж (випадок Донцова) через відкриття такої точки у глибинах часу (архетипу кастовості) і знову ж співвіднесеності з нею більш пізніх подій і постатей емпіричної історії, тобто

національно-державницькі домагання підсилюються тоді дією історичних аргументів. В цілому ж постулюється свідомо чи несвідомо уявлення про існування паралельного виміру буття, який лежить в основі і визначає сенс всіх фактів української національної історії і цей вимір є первично-міфічним⁵.

SUMMARY

The problem of the presence of archaic elements in modern variants of the Ukrainian national identity is observed in the article. The problem is described with the help of examples of forming author's models of the historic memory by Mykola Kostomarov and Dmytro Dontsov. The presence of such archaic elements as sacralization and archetype perception of the past and mythic model of time are demonstrated in the article.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Костомаров Н.И. Автобиография // Н.И. Костомаров. Исторические произведения. Автобиография. – К.: Изд-во при Киев. гос. ун-те, 1990. – С. 425-651.
2. Костомаров М.И. Закон Божий (Книга буття українського народу). – К.: Либідь, 1991. – 40 с.
3. Костомаров М.И. Две русские народности. – К.; Харьков: Майдан, 1991. – 72 с.
4. Донцов Д. Націоналізм // Д. Донцов. Твори. – Львів: Кальварія, 2001. – Т.1: Геополітичні та ідеологічні праці. – С.243-426.
5. Лисяк-Рудницький І. На обороні інтелекту // І. Лисяк-Рудницький. Історичні есе: В 2 т. – К.: Основи, 1994. – С. 381-407.
6. Донцов Д. Росія чи Європа? Та інші есеї. – К., 1992. – 44 с.
7. Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич: Відродження, 1991. – 342 с.
8. Кереньи Карл. Прологомени / Пер. с англ. В.В.Наукоманова // К.-Г.Юнг. Душа и миф: шесть архетипов. – К.: Гос. библиот. Украины для юношества, 1996. – С. 11-37.
9. Кассирер Э. Опыт о человеке / Пер. с англ. Ю.А.Муравьева // Э. Кассирер. Избранное. Опыт о человеке. – М.: Гардарики, 1998. – С. 440-722.
10. Ортега-и-Гасет Х. Безхребетна Іспанія / Пер. з ісп. В.Сахна // Х. Ортега-и-Гасет. Вибрані твори. – К.: Основи, 1994. – С. 140-195.
11. Шерех Юрій. Донцов ховає Донцова // Юрій Шерех. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології: у 3-Х т. – Харків: Фоліо, 1998. – Т.3. – С. 52-87.

Надійшла до редакції 6 листопада 2007 р.

⁵ У сучасних націоналістичних дослідженнях метафорично національним міфом часто називають ідеологічні уявлення про історичні схеми національного буття, які через отождолення індивідів з ними починають виконувати інтегративні та регулятивні функції в колективному існуванні індивідів (фактично таке визначення відповідає нашому поняттю «модель історичної пам'яті»). Наприклад, відповідно до нашої теми це може бути «козацький міф» XIX століття або ж «міф Грушевського», який використовується на означення ідей викладених ним, насамперед, у статті «Звичайна схема «руської» історії...» (1904). Ще раз наголосимо, що у нашій статті під міфом ми розуміємо деякі елементи ідеологічних побудов, що аналогічні елементам структури архаїчного міфу.